

BERLINS ALEXANDERPLATZ

Hans Christian Post

BERLINS ALEXANDERPLATZ
MELLEM OPBRUD OG ERINDRING

Den byarkitektoniske idékonkurrence i 1993

Syddansk Universitetsforlag 2014

© Hans Christian Post og Syddansk Universitetsforlag 2014

Sats og tryk: Narayana Press

Omslag: Donald Jensen, Unisats ApS

Omslagsbillede: Hans Christian Post

ISBN 978-87-7674-822-7

Udgivet med støtte fra:

Dreyers Fond

Landsdommer V. Gieses Legat

Mekanisk, fotografisk, elektronisk eller anden mangfoldiggørelse af denne bog er kun tilladt med forlagets tilladelse eller ifølge overenskomst med Copy-Dan.

Syddansk Universitetsforlag

Campusvej 55

5230 Odense M

www.universitypress.dk

Tilbage til de gyldne 20'ere? Beklædt byggehegn ved varehuset ALEXA i efteråret 2007.
Foto: Hans Christian Post.

Tak

Denne bog er blevet muliggjort ved bistand fra institutioner, kolleger, venner og familie, som jeg alle skylder megen tak. En særlig tak skal gå til Institut for Kunst- og Kulturvidenskab ved Københavns Universitet, hvor jeg som ph.d.-stipendiat i perioden 2007-2011 skrev og forsvarede den afhandling, som nærværende bog bygger på. Samme tak skal lyde til min daværende ph.d.-vejleder, lektor Henrik Reeh, der stod mig bi i hele forløbet med støtte, råd og vejledning, til lektor Frederik Tygstrup, som ligeledes støttede med råd og vejledning undervejs, og til ph.d. Agus Djaja Soewarta og ph.d. Søren Staal Balslev, der var gode venner i glædens og nødens stund i den sidste del af ph.d.-fasen. Mine berlinske filmkolleger, Karoline Schulz, Michael Truckenbrodt og Uwe Bohrer, der assisterede mig i produktionen af de interviews, som indgår i bogen, retter jeg ligeledes en stor tak til. Tak skal også lyde til bedømmelsesudvalgets medlemmer, professor Martin Zerlang (KU), lektor Henning Goldbæk (SDU) og lektor Helena Mattson (Kungliga Tekniska Högskolan i Stockholm), for den velvillige og meget inspirerende feedback op til og under mit ph.d.-forsvar i november 2011. Desuden retter jeg en stor tak til Syddansk Universitetsforlag, der har stået for udgivelsen, og til Dreyers Fond og Landsdommer V. Gieses Legat, som har muliggjort udgivelsen finansielt. Til min svigermor, Gesine Behrens, der hver uge i 2010/2011 tog turen fra Hamborg til København for at passe min dengang treårige datter, så jeg kunne få ro og tid til at skrive afhandlingen færdig, retter jeg på samme vis en stor tak. Endelig takker jeg min kone, Anja Behrens, og vores børn, Freya Emilia Behrens og Lasse Elias Post Behrens, for den vedvarende personlige støtte, inspiration og glæde, jeg har nydt godt af under arbejdet med denne bog. Det er til dem og min mentor, Dr. Daisaku Ikeda, at denne bog er dedikeret.

Indhold

1. INDLEDNING 11

Bygninger, byrum og byer som palimpsester 13

Det berlinske byggeboom i 1990'erne 14

Alexanderplatz-konkurrencen i 1993 15

Bogens hovedformål, opbygning og metode 18

Bogens materialer og afgrænsning 21

2. ALEXANDERPLATZ-OMRÅDETS HISTORIE 23

Pladsområdet i de første århundreder: En østlig outsiderplads opstår 23

Nye tider og udfordringer: Alexanderplatz i industrialiseringens
tidsalder 29

En kort blomstringstid i begyndelsen af det 20. århundrede 34

Kampplads, problemområde, Weltplatz: Alexanderplatz i Weimartiden 36

Berlin som centrum for den tidlige arkitektoniske modernisme 42

Alexanderplatz under trafikken primat: ombygningsprojektet i
1920'erne 45

Byen som virksomhed: Martin Wagner og den dynamiske
byplanlægning 47

Den planlagte ombygning af Alexanderplatz og det historiske
bycentrum 48

Idékonkurrencen i 1929: den rationelle, trafikorienterede verdensplads 50

Det ufuldendte ombygningsprojekts høje status i eftertiden 64

Alexanderplatz-området mellem 1933 og 1945 65

Byplanlægningen i Berlin efter den tyske kapitulation i 1945 69

Byplanlægningens gradvise ideologisering og politisering i DDR-tiden 71

Den byarkitektoniske idékonkurrence i 1964 81

Realiseringen af den østtyske Alexanderplatz 82

Alexanderplatz mellem 1970 og 1990 92

Kapitelkonklusion 95

3. KONTEKSTERNE FOR IDÉKONKURRENCEN I 1993 99

FØRSTE KAPITELDEL 101

Den tyske genforening 101

Valutaunionens indførelse den 1. juli 1990 103

Treuhand-politikken 106

Afrunding af første kapitel 112

ANDEN KAPITELDEL 115

De genforeningsrelaterede identitets-, nations- og herkomstsspørgsmål 115

Det historie- og identitetspolitiske opgør med DDR-tiden 119

Tre debatfaser i omgangen med DDR og den tyske delingsperiode 120

De foretrukne historiografiske metoder og deres begrænsninger 123

Afrunding af anden kapitel 124

TREDJE KAPITELDEL 127

Berlin som fokuspunkt under revolutionen og genforeningen 127

De økonomiske, demografiske og byarkitektoniske forhold i 1990'erne 128

Byens arkitektoniske og strukturelle situation: gevinst eller
tabshistorie? 131

Berlin Morgen. Ideen für das Herz einer Großstadt 133

Efterkrigstidens planlægning som tabshistorie og
normaliseringsgenstand 134

Opgøret med funktionalismen i efterkrigstiden 135

Den kritiske rekonstruktion efter genforeningen 137

Opgøret med det østberlinske centrum 141

Bildersturm eller genuin *Geschichtsaufarbeitung* 142

Eine neue Einfachheit 147

Den berlinske arkitekturstrid 150

Sympatierklæringerne 150

Kritikken af den nye enkelhed 153

Bestræbelsen på at tilbagevinde storbykulturen fra før 1918 155

Afrunding af tredje kapitel 159

Samlet kapitelkonklusion 161

4. KONKURRENCEPROGRAMMET 163

Indledende bemærkninger om konkurrenceprogrammet 163

De implicerede aktører: idékonkurrencen som et vesttysk anliggende 168

Det sammenfattende forord: idékonkurrencens grundlag og
målsætninger 169

Belysningen af konkurrenceområdet og de omkringliggende
bykvarterer 170

Byrumlige holdepunkter og elementer i og omkring konkurrenceområdet	179
Konkurrenceområdets fredede bygninger, anlæg, ensembler og områder	180
Investorernes planlægningshensigter	181
De byarkitektoniske opgaver for delområderne omkring pladsen	183
Målsætningerne for konkurrenceområdet og fodgængerpladsen	186
Foreløbig kapitelafrunding	189
Kritisk diskussion af konkurrenceprogrammet	190
Overordnede betragtninger og kritikpunkter	191
De "tidligere bedre tider"	192
Strukturelle og tekstlige mangler	193
Udgrænsningen af den østtyske by	195
Kritisk diskussion af forordet	197
Döblin-citatet på programmets forside	200
Opsummerende bemærkninger om Döblin-citatet og dets brug	204
Kapitelkonklusion	206
 5. VINDERFORSLAGENE	 211
FØRSTE KAPITELDEL	212
Arkitektredegørelsen og juryvurderingen som genrer	212
Juryforsamlingernes forløb og de heri udarbejdede juryvurderinger	212
Sammenfattende bemærkninger om de udarbejdede vurderinger	214
Bedømmelseskriterierne i første konkurrencefase	217
Bedømmelseskriterierne i anden konkurrencefase	219
ANDEN KAPITELDEL	221
Tredjepræmien: Kny & Webers forslag	221
Juryvurderingen af første forslag	229
Juryvurderingen af andet forslag	230
TREDJE KAPITELDEL	235
Andenpræmien: Libeskind's forslag	235
Libeskind's første forslag	235
Juryvurderingen af Libeskind's første forslag	242
Libeskind's andet forslag	244
Det andet forslag: materiel udtynding og semantisk fortætning	253
Sammenfattende om Libeskind's andet forslag	263
Juryvurderingen af Libeskind's andet forslag	273

FJERDE KAPITELDEL	276
Hans Kollhoffs vinderforslag	276
Opsummering: en tilsigtet og utilsigtet normalisering af området	296
Juryvurderingerne af Kollhoffs forslag	299
Kapitelkonklusion	301
6. SAMMENLIGNENDE DISKUSSION AF VINDERFORSLAGENE	303
Efterlevelsen af idékonkurrencens centrale fordringer	303
Fordringerne for fodgængerpladsen	306
Nybestemmelsen for fremtiden og erindringen af fortiden	312
Kny & Webers forslag	314
Kny & Webers forslag: et skridt frem og to tilbage?	317
Udblændingen af fortiden som en udblænding af samtiden	319
Forslaget set med mildere øjne	322
Kollhoffs forslag: et skridt frem og to tilbage?	323
Libeskind's forslag: et skridt på stedet og et stort skridt frem?	329
<i>Integral urbanisme</i>	335
Bygningsarven som et aktiv i byfornyelsen	338
En begyndende anerkendelse af den østtyske arkitekturarv?	340
Den østtyske bygningsarv som retrokulturelt kultobjekt	341
Den langvarige økonomiske krise i Berlin	342
Konkurrencevindernes syn på det hidtidige udviklingsforløb	352
Kapitelkonklusion: konkurrenceforehavendet betragtet i dette lys	356
7. KONKLUSION OG PERSPEKTIVER	361
Bogens hovedformål: at efterprøve tesen i idékonkurrencens detaljer	362
Bogens arkitektur- og kulturfaglige perspektiver	367
NOTER	370
RESUMÉ	401
ENGLISH SUMMARY	403
LITTERATUR	405
KORT	415

1. Indledning

Blandt tyske bygningsarvsmyndigheder og -forskere hersker der enighed om, at vore individuelle identiteter og kollektive erindringer i høj grad indrammes og næres af de bygninger og bebyggede omgivelser, hvori vore liv udfolder sig. Den visuelle erindrings stærkeste materiale i en by består i vores hverdagslige interaktion med de forskellige epokers bygninger og bebyggede strukturer. Det bebyggede rum er altid et historisk rum, der – ved at vidne om såvel vores egen som vore forfædres gøren og laden – fortæller os, hvem vi er, og hvor vi kommer fra.¹

Samtidig er der bl.a. i lyset af de politisk-ideologiske betydninger og funktioner, arkitekturen blev tilskrevet i den nationalsocialistiske periode og igen i DDR-tiden, opstået en tradition i Tyskland for at mene, at der hersker en tæt relation mellem det bebyggede rum på den ene side, og den sociale orden, vi lever og virker i, på den anden side. Tanken er ikke, at det bebyggede rums udformning er sammenfaldende med den sociale orden. Men eftersom vi hverken kan se eller helt begribe et abstrakt fænomen som social orden, fungerer de bebyggede omgivelser i deres udtryk og rumlige organisation ifølge mange tyske arkitekter, bygningsarvsmyndigheder og -forskere ofte som et produktivt metonymisk billede på den sociale orden, der måtte herske i en given samtid.²

Der kan næppe være tvivl om, at den teoretiske og praktiske opmærksomhed på arkitekturens betydning for vore individuelle identiteter og kollektive erindringer og på de politisk-ideologiske funktioner, som arkitekturen kan tilskrives og tjene, er skærpet i Tyskland som en følge af landets omvæltningsrige historie i almindelighed og de to tyske diktaturer i særdeleshed. Siden starten af 1960'erne og frem har først Vesttyskland og i dag det genforenede Tyskland været kendetegnet ved en voksende bestræbelse på at erindre landets nationalsocialistiske fortid. Denne erindringskultur, der bl.a. promoveres under det historiepolitiske koncept om *fortidens gennemarbejdning*, som Theodor Adorno i 1959 lancerede i forelæsnngen "Was bedeutet Aufarbeitung der Vergangenheit", har præget tysk bygningsarvsforskning og -praksis på afgørende vis.³ Præcis som der i først Vesttyskland og siden det genforenede Tyskland

er opstået en ikke uomstridt, men alligevel bredt accepteret tradition for at ville erindre landets nyere, brudfyldte historie og forsøgsvis drage positive lærer af den, er der i den vesttyske og nu fællestyske bygningsarvsforskning og -praksis opstået en tradition for via debatter, udstillinger, bogudgivelser og fredningstiltag at oparbejde landets forskellige arkitekturtraditioner og skabe grundlag for en potentielt lærerig byrumlig erindring om højde- og lavpunkterne i landets nyere historie.

Nogle vil muligvis mene, at arkitekturens betydninger for vore individuelle identiteter og kollektive erindringer og dens politisk-ideologiske aspekter og virkninger overbetones i Tyskland. Imidlertid er det også muligt at argumentere for, at den tyske opmærksomhed på disse omstændigheder ved arkitekturen – på trods af at opmærksomheden til tider kan synes for højspændt – giver interessante indsigter af en mere almengyldig natur i arkitekturens politisk-ideologiske og identitets- og erindringsmæssige betydninger og virkninger.

Tager vi de omtalte omstændigheder ved arkitekturen for pålydende, uden dog reduktivt at ophøje dem til arkitekturens væsentligste egenskaber, kan vi f.eks. udlede det generelle forhold, at bygninger og byrum bidrager til at fæstne og opretholde individuelle og kollektive identiteter og erindringer samt individuelle og kollektive samtids- og samfundsopfattelser. Samtidig kan vi udlede det måske mere interessante generelle forhold, at disse identiteter, erindringer og samtids- og samfundsopfattelser i et vist omfang kan blive omformet gennem arkitektoniske interventioner. Arkitektur kan på en og samme tid betegnes som et samfundsprodukt og som et samfundsformende og -indbyggende medium, og som samfundsformende medium i en given samtid tjener arkitektur ikke alene til at forme og formidle denne samtid og mulige fremtider, men også – uundgåeligt – til at nyforme vore forestillinger om og erindringer af fortiden.

Dette kunne bidrage til at forklare den fremtrædende rolle, som arkitekturen ifølge den i New York bosiddende tyske litterat og kulturanalytiker Andreas Huyssen ofte tildeles og spiller i systempolitiske transformationsfaser, hvor de hidtil fremherskende identitets- og samfundsopfattelser mister deres relevans og skal erstattes af nye.⁴ I sådanne faser kan arkitekturtegninger, -modeller og -planer bidrage til at udstikke og nære vore forestillinger om kommende tider og identiteter, mens opførelsen af nye bygninger og byrum og nedrivningen af andre kan tilvejebringe en oplevelse af en ny samfundsmæssig konsensus eller skabe det bebyggede grundlag for en sådan konsensus.

Bygninger, byrum og byer som palimpsester

Idéen om, at arkitektoniske interventioner i en given samtid uundgåeligt bidrager til at nyforme vore opfattelser og erindringer af fortiden, knytter bl.a. an til en forestilling om, at bygninger, byrum og byer kan betragtes som palimpsester.

Som Huyssen bemærker i introduktionskapitlet til bogen *Present Pasts – Urban Palimpsests and the Politics of Memory*, har forestillingen om, at bygninger, byrum og byer kan betragtes som palimpsester, for alvor vundet indpas i arkitekturfaglige og kulturvidenskabelige kredse i takt med, at den modernistiske arkitekturs fantasier om *creatio ex nihilo* siden midten af 1970'erne er svundet ind. Huyssen understreger, at de fleste bygninger ikke kan betegnes som palimpsester, eftersom en bygning “cannot possibly have two different contents”. Men som han samtidig pointerer, kan “an urban imaginary in its temporal reach” – en byrumlig forestillingsverden i dennes tidslige udstrækning – sagtens placere forskellige indhold i en og samme lokalitet: “memories of what there was before, imagined alternatives to what there is.” I den byrumlige forestillingsverden flyder det eksisterende rums strukturer ifølge Huyssen sammen med fortidens spor, udviskninger, tab og heterotopier.⁵

At bygninger, byrum og byer i den byrumlige forestillingsverden både består af materielle lag i form af eksisterende strukturer og funktioner og af immaterielle lag i form af f.eks. strukturer og funktioner, som tidligere har kendetegnet et givent sted eller været planlagt på et givent sted, indebærer, at arkitektur aldrig opføres i et tomrum, men derimod i et tætmasket net af allerede eksisterende historiske og samtidshistoriske betydningsdannelser. Dette har to ting til følge. Den ene er den ovenfor nævnte, at den arkitektoniske intervention altid er en arkitekturhistorisk intervention, der bl.a. bidrager til at nyforme vore forestillinger om og erindringer af fortiden. Den anden følge er præcis den modsatte. Selvom nyopførte bygninger og byrum i deres materielle synlighed og deres tilsyneladende varighed kan illudere, at en ny, entydig orden er blevet etableret, vil levede eller fotografiske erindringer af f.eks. fortidens strukturer og funktioner – realiserede såvel som ikke-realiserede – ofte træde i dialog med de nyrealiserede bygninger, byrum og funktioner og afføde forestillinger og betydninger af en tidsligt og indholdsmæssigt mere sammensat natur.

I introduktionsartiklen bemærker Huyssen, at palimpsestfiguren er “inherently literary and tied to writing”. At bygninger, byrum og byer har palimpsestagtig karakter, betyder ikke, at de reduktivt kan udlægges som blot tekstlige fænomener. Men som han påpeger, kan historiske, intertekstuelle, konstruktive og dekonstruktive litterære læsninger af bygninger, byrum og byer tjene til at udbygge vores forståelse af urbane rum som historiske og samtidshistoriske livsrum, der former kollektive forestillingsverdener.⁶ Mere specifikt kan litterære læsninger af bygninger, byrum og byer bidrage til at give os et indblik i, hvordan arkitektur former, men også formes af vore forskellige forestillinger om fortiden, nutiden og fremtiden.

Det berlinske byggeboom i 1990'erne

Det berlinske byggeboom i det første tiår efter den tyske genforening i 1990 er af mange iagttagere, herunder Huyssen, den vesttyske arkitektursociolog Harald Bodenschatz samt de østtyske arkitekturkritikere Wolfgang Kil og Bruno Flierl, blevet betragtet som et eksempel på, hvordan arkitektur og byplanlægning kan bidrage til at omforme eksisterende identiteter, erindringer og samfundsopfattelser.⁷ En af de centrale udfordringer, genforeningen bragte med sig, bestod i at formulere og rodfæste en ny fælles identitet og samfundsmæssig orden for de genforenede tyske befolkninger, og ifølge iagttagere blev denne nye identitet og orden i Berlin især efterstræbt i det urbane rum, ofte på bekostning af DDR-tidens byrumlige vidnesbyrd.

Bestræbelsen på at gøre mere eller mindre radikalt op med bestående bebyggede strukturer og derved producere en ny urban orden og identitet, der vil kunne skabe eller tilvejebringe opfattelsen af en ny samfundsmæssig orden, udgør ikke hele sandheden om det berlinske byggeboom i 1990'erne. Samtidig kan bestræbelsen ikke siges at betegne et nyt fænomen i Berlins nyere historie, al den stund det samme blev forsøgt i Weimartiden, i den nationalsocialistiske epoke og igen i efterkrigstidens Berlin, hvor de nye myndigheder i Østberlin og Vestberlin i henhold til skiftende arkitektur- og byarkitekturidealer og på basis af forskellige politiske og økonomiske samfundsmodeller forsøgte at skabe nye byer og bysamfund af den krigsødelagte by.

Men selvom dette seneste forsøg på at producere en ny urban orden og identitet ikke repræsenterer et nyt fænomen i Berlins nyere historie, adskiller det sig fra de tidligere omformningsforsøg på et centralt punkt: Hvor den nye

urbane orden og identitet i Weimartiden og også i lange perioder i efterkrigstidens delte by blev forsøgt tilvejebragt på basis af *Das neue Bauen*⁸ – den nye tids fortidsafsværgende, utopisk funderede funktionalistiske arkitektur og byplanlægning i disses forskellige stadier, har toneangivende arkitekter og byplanlæggere i Berlin i 1990'erne ifølge iagttagere især vendt blikket bagud mod førkrigstidens bystruktur og mere traditionelle arkitektur- og byarkitekturstrømninger.

Alexanderplatz-konkurrencen i 1993

Af de mange berlinske byggeprojekter fra 1990'erne er især den endnu igangværende ombygning af Berlins Alexanderplatz, som de berlinske byplanlægningsmyndigheder – i et tæt samarbejde med otte vesttyske investorer – indledte i foråret 1993 med afholdelsen af en tofaset byarkitektonisk idékonkurrence med 14 deltagere, blevet udlagt som et forsøg på at annullere DDR-tiden og vende tilbage til førkrigstidens byarkitektoniske situation. Idékonkurrencen og den medfølgende målsætning om at omforme Alexanderplatz til et attraktivt højhus-kontorområde er blevet opfattet som en arkitektonisk og byarkitektonisk bestræbelse, der stemmer overens med og muligvis har været indeholdt i samtidige identitets- og historiepolitiske bestræbelser på at normalisere den nyere tyske historie ved bl.a. at gøre op med DDR-tiden og samtidig nedtone betydningen af den forudgående nationalsocialistiske periode.⁹

Denne kritiske tese er blevet fremsat i kortere, konkurrenceaktuelle fagpresse- og dagspresseartikler, hvori udvalgte aspekter af idékonkurrencen og nogle af de indleverede konkurrenceforslag, herunder især vinderforslaget af den vesttyske arkitekt Hans Kollhoff og andenpræmieprojektet af den polskfødte amerikanske arkitekt Daniel Libeskind, er blevet behandlet. Men tesen er også blevet fremført i senere udarbejdede oversigtsartikler og -værker om den samlede berlinske byplanlægning i 1990'erne.

Idékonkurrencen som potentielt kontraproduktiv for genforeningen

I de hidtil udarbejdede artikler og oversigtsværker går fire, ofte tæt sammenhængende kritikpunkter igen. Forfatterne problematiserer for det første, at byens planlæggende myndigheder mindre end tre år efter den tyske gen-

forening ønsker at ombygge og omdefinere en plads, der mellem 1969 og 1990 har udgjort den vigtigste og mest afholdte plads i Østberlin og det tidligere Østtyskland. I artiklerne og værkerne bliver idékonkurrencen såvel i sit udgangspunkt som sit resultat mere eller mindre eksplicit udlagt som kontraproduktiv for den nyligt indledte genforeningsproces i Berlin og det øvrige Tyskland. Samtidig bliver konkurrencen betragtet som et vidnesbyrd om, at både genforeningsprocessen og byplanlægningen på dette tidspunkt har udartet sig til en art kolonialisering af det tidlige Østberlin og Østtyskland.¹⁰

Ønsket om at omforme pladsområdet til højhus-kontorområde

For det andet kritiserer forfatterne på forskellige felter og under forskellige synspunkter den kombinerede bebyggelsesmæssige og brugsfunktionelle bestræbelse på at omforme Alexanderplatz til et attraktivt højhus-kontorområde. I de daværende konkurrenceaktuelle artikler opstilles kritikpunktet på basis af en forestilling om, at Alexanderplatz-områdets omformning til højhus-kontorområde ikke alene implicerer en eliminering af DDR-tidens plads, men også indbefatter en negligerende af pladsområdets historiske og samtids-historiske status som et folkeligt og uprætentiøst, arbejderdomineret område. Ombygningsforehavendet læses som en flerfacetteret segregationsmanøvre, der skal bidrage til at give pladsen og de omkringliggende områder en mere attraktiv og mindre sammensat sociokulturel profil.¹¹ I senere oversigtsartikler og -værker opstilles kritikken af den tilsigtede omformning af pladsområdet til attraktivt højhus-kontorområde derimod primært på grundlag af den vedvarende økonomiske krise, Berlin siden 1993 har befundet sig i. I bagklogskabens lys udlægges denne særlige konkurrencemålsætning som udtryk for urealistiske ønskeforestillinger om økonomisk og demografisk vækst og storhed; forestillinger, som i forfatternes optik ikke kun senere har vist sig urealistiske, men i grunden var det allerede på konkurrencetidspunktet.¹²

Ombygningsforehavendet som en byrumlig tilbagevenden til tiden før 1945

For det tredje sætter flere af forfatterne spørgsmålstegn ved de arkitektoniske og byarkitektoniske stil- og strukturtypologier, som de ansvarshavende bymyndigheder, flere af konkurrencedeltagerne og endelig konkurrencejuryen menes at have bekendt sig til under konkurrencen. I artiklerne og oversigts-

værkerne bliver idékonkurrencen og Kollhoffs vinderforslag mere eller mindre eksplicit udlagt som et forsøg på at producere billedet af en organisk og ubrudt lokal byrumlig traditionslinje samt i overført betydning: en organisk, ubrudt samfundsmæssig orden og konsensus.

I artiklerne og oversigtsværkerne synes der på og mellem linjerne at herske enighed om, at idékonkurrencen såvel i sit udgangspunkt som sit resultat betegner en bestræbelse på arkitektonisk og byarkitektonisk at knytte an til tiden før 1945. Men hvorfor dette sker, hvilke arkitekturhistoriske strømninger, anknytningsbestræbelsen præcis gælder og ikke gælder, og i hvilket omfang bestræbelsen kan og skal udlægges som udtryk for en politisk længsel efter en klarere og mindre sammensat nations- og traditionsfunderet samfundsorden, herom hersker der mindre klarhed.

I *Renaissance der Mitte* udlægger Harald Bodenschatz i neutrale vendinger Kollhoffs forslag som udtryk for en på dette tidspunkt udbredt *eftermoderne* byarkitekturansats. Om Kollhoffs stiltypologiske til- og fravalg nøjes Bodenschatz med at bemærke, at Kollhoff i sit forslag synes at ville knytte an til Weimartidens mere moderat moderne arkitektur- og byarkitekturstrømninger. Bruno Flierl lader i sine konkurrenceaktuelle artikler de anvendte stiltypologier ude af betragtning, men går alligevel så langt som til at betegne Kollhoffs højhusbebyggelse som autoritær i en social og økonomisk forstand.¹³

Den skarpeste kritiske udlægning af de anvendte og af juryen favoriserede stil- og bystrukturtypologier kan findes i arkitekturhistorikeren og -teoretikeren Rudolf Stegers artikel "Aus dem Geist von Block und Stein" fra 1994. Heri pointerer Stegers bl.a., at Kollhoff med sin bebyggelsesansats synes at "satse på likvidation, simplicitet, homogenitet, totalitet", mens Libeskind tilsvarende synes at "satse på transformation, kompleksitet, heterogenitet, pluralitet". Dette foranlediger Stegers til tilspidset at konkludere, at Kollhoffs bebyggelsesansats rummer modellen for et repressivt samfund, mens Libeskind's forslag omvendt rummer modellen for et liberalt samfund.¹⁴

Det samlede planlægningspolitiske forløb

Endelig problematiserer de fleste forfattere det samlede planlægningspolitiske forløb. I artiklerne og oversigtsværkerne fører forfatterne især en kritisk diskussion af den udfordrede og dominerende rolle, som senatsmyndighederne har ladet investorerne spille før, under og efter idékonkurrencen. Samtidig kritiserer de investorerne og senatsmyndighederne for kontinuerligt at have

negligeret dels de voldsomme protester mod den tilsigtede ombygning, dels de alternative ønsker og forslag, som lokale beboere og brugere formulerede under konkurrencens høringsfaser samt under de senere planlægningspolitiske høringsfaser. Mest grundigt og konsekvent sker dette i sociologen Karin Lenharts monografi *Berliner Metropoly. Stadtentwicklungspolitik im Berliner Bezirk Mitte nach der Wende*, hvori Lenhart bruger lidt over 80 sider på at belyse og diskutere det samlede planlægningspolitiske forløb fra 1992 til 2000.

Sammenfattende om de hidtil udarbejdede artikler og oversigtsværker

Sammenholdes de i artiklerne og oversigtsværkerne behandlede aspekter af idékonkurrencen, synes det plausibelt, at Alexanderplatz-konkurrencen på en række punkter har betegnet en byarkitektonisk bestræbelse på at normalisere byens nyere historie ved bl.a. i teori og praksis at gøre op med den østtyske bebyggelse på og omkring Alexanderplatz. Artiklerne befatter sig imidlertid kun med enkeltstående aspekter af idékonkurrencen og er skrevet i en yderst polemisk ånd, ligesom oversigtsværkerne blot rummer kortere beskrivelser og analyser af selve idékonkurrencen og de forskellige konkurrenceforslag. Det eneste værk, som belyser idékonkurrencen tilbundsående, er Karin Lenharts *Berliner Metropoly*. Heri lægger Lenhart dog hovedvægten på de politiske og økonomiske spørgsmål og kritikpunkter, som hun mener at finde i det samlede planlægningspolitiske forløb, mens hendes skildringer af nogle af de indleverede forslag og juryens vurderinger heraf begrænser sig til blot otte sider.

Bogens hovedformål, opbygning og metode

Selvom det er lidt over 20 år siden, at den tofasede idékonkurrence fandt sted, gør ovenstående gennemgang af den hidtidige faglige og videnskabelige behandling af Alexanderplatz-konkurrencen i 1993 det klart, at tesen om konkurrencen som led i en udblænding eller fortrængning af DDR-tiden endnu ikke er blevet efterprøvet i idékonkurrencens forskellige detaljer. Faktisk gør gennemgangen det evident, at idékonkurrencen som arkitekturpolitisk forehavende endnu ikke har været genstand for en tilbundsående belysning og diskussion.

Disse huller i den hidtidige behandling af idékonkurrencen ønsker jeg at udfylde med denne bog. Ud over indledningen i nærværende kapitel og konklusionen i kapitel 7 vil bogen omfatte fem hovedkapitler. Skal tesen om idékonkurrencen som led i en udblænding eller fortrængning af DDR-tiden oversættes til en detaljeret undersøgelse, må det første skridt bestå i at undersøge Alexanderplatz-områdets historiske og arkitekturhistoriske rolle i Berlin. Selvom Alexanderplatz anno 1993 i vid udstrækning kan betragtes som et DDR-produkt, går pladsområdets historie og arkitekturhistorie tilbage til Berlins opståen i det 13. århundrede. Ligesom Berlin kan betragtes som en urban palimpsest, kan Alexanderplatz siges at danne en righoldig byhistorisk tekst, der visuelt-materielt bærer vidnesbyrd om pladsens historiske og arkitekturhistoriske udvikling i DDR-tiden, men samtidig omfatter langt mere end blot sin østtyske udviklingshistorie. For at forstå den rolle, Alexanderplatz i 1993 indtog i Berlin, og skabe basis for en fyldestgørende belysning af konkurrencen som arkitekturpolitisk forehavende, må pladsområdets *samlede* historiske udvikling fra det 13. århundrede til den fredelige østtyske revolution i 1989 følges og underkastes en belysning. Dette vil jeg gøre i bogens kapitel 2.

Skal tesen om konkurrencen som led i en udblænding eller fortrængning af DDR-tiden efterprøves, og skal idékonkurrencen som arkitekturpolitisk forehavende undersøges udførligt, vil det endvidere være nødvendigt at overveje de politiske, økonomiske, historiepolitiske og byarkitektoniske kontekster, idékonkurrencen i 1993 udspillede sig i. Alexanderplatz-konkurrencen fandt sted i en periode, hvor øst/vest-problematikken var ekstremt udtalt i den tyske offentlighed, og hvor Berlin endvidere befandt sig i en politisk og økonomisk vanskelig og højst uvis transformationsfase. Præcis som idékonkurrencen kan siges at have omhandlet en righoldig lokalitet, kan konkurrencen siges at have udspillet sig i en tid righoldig på konfligerende, endnu ikke fasttømrede historie-, system- og arkitekturpolitiske forestillinger om, hvor den genforenede by kom fra, hvor den stod, og hvor den skulle bevæge sig hen. Som Huyssen skrev i 2000 i artiklen "After the War", var Berlin i begyndelsen af 1990'erne et sted, hvor "[ghosts] of the past and the spirit of future glory struggled".¹⁵ Dette har haft to følger for idékonkurrencen i 1993. Det har betydet, dels at konkurrencen – som tilfældet blev – hurtigt ville kunne *blive konciperet som* et problematisk historie- og arkitekturpolitisk normaliseringsforehavende, dels at konkurrencen og de indleverede konkurrencebidrag let ville kunne

komme til at *betegne* et sådan normaliseringsforehavende. Konteksterne for konkurrencen vil jeg skildre i kapitel 3.

For at efterprøve tesen om idékonkurrencen som led i en udblænding eller fortrængning af DDR-tiden og undersøge den som arkitekturpolitisk forehavende vil det endelig være relevant at studere, hvordan de forskellige dele og aspekter af Alexanderplatz-områdets historie og arkitekturhistorie er blevet tematiseret, vurderet og foreslået forvaltet op til og under idékonkurrencen. Dette vil jeg gøre ved i kapitel 4 at analysere konkurrenceprogrammet og ved i kapitel 5 at foretage analyser af juryens bedømmelsesarbejde og de tre vinderforslag af Hans Kollhoff (*1946), Daniel Libeskind (*1946) og arkitektfirmaet Kny & Weber ved de østtyske arkitekter Michael Kny (*1947) og Thomas Weber (*1953). På dette grundlag vil jeg undersøge, hvilke dele og aspekter af pladsområdets historie og arkitekturhistorie konkurrencens udbydere, de tre vindende arkitekter og jurykomiteen har bestræbt sig på at videreføre eller genlancere, hvilke dele og aspekter de omvendt har ønsket at nedtone eller skille sig af med, og med hvilke begrundelser og på basis af hvilke forestillinger om by, arkitektur og identitet de har foretaget deres forskellige til- og fravalg.

I kapitel 6 vil jeg – under overvejelse af de forskelligartede økonomiske, demografiske, bystrukturelle og historiepolitiske udfordringer, Berlin i 1990'erne stod over for – foretage en sammenlignende diskussion og vurdering af de tre vinderforslag og med dem konkurrencen. I samme kapitel vil jeg på basis af den empiriske case og ved at henvise til nye byfornyelsesansatser og -diskussioner opridsede de argumenter og muligheder, der i byfornyelsesprocesser kunne være for at bibeholde bygninger og byrum fra en forgangen historisk og arkitekturhistorisk æra, der af den ene eller anden grund er havnet i miskredit blandt befolkningsgrupper, arkitekter, byplanlæggere og bymyndigheder. Endelig vil de ombygningsarbejder på og omkring Alexanderplatz, som ombygningsprojektet hidtil har resulteret i, og de transformationer, som projektet selv har gennemløbet siden 1993, blive belyst og overvejet i kapitel 6.

Selvom jeg i analyserne og diskussionerne af konkurrenceprogrammet, juryens bedømmelsesarbejde og de tre vinderforslag vil bestræbe mig på at overveje, hvordan pladsens *samlede* historie og arkitekturhistorie er blevet forvaltet under konkurrencen, vil den teoretiske vurdering og byrumlige forvaltning af DDR-tidens Alexanderplatz danne hovedfokuspunktet for analyse- og diskussionsarbejdet. Et andet centralt omdrejningspunkt vil bestå

i at klargøre, i hvilket omfang og på hvilke måder konkurrenceudbyderne, juryen og de vindende arkitekter har tematiseret og forholdt sig til den tyske genforening som begivenhed og igangværende proces. I bogen vil jeg løbende belyse de byarkitektoniske udfordringer, som den funktionalistiske trafik- og byplanlægning, som DDR-tidens Alexanderplatz udgør et eksempel på, i dag stiller arkitekter og byplanlæggere over for. Samtidig vil jeg løbende diskutere den østtyske bygningsarvs mulige erindringsmæssige relevans for såvel de lokale beboere og brugere som de nyligt genforenede tyske befolkninger.

Bogens materialer og afgrænsning

I belysningen og diskussionerne af Alexanderplatz-konkurrencen i 1993 vil jeg især benytte mig af empirisk materiale. Ud over konkurrenceprogrammet vil jeg benytte protokollerne fra konkurrencens to bedømmelsesseancer samt de forslagsillustrationer og arkitektredegørelser, Kollhoff, Libeskind og Kny & Weber har udarbejdet under konkurrencen.¹⁶ Samtidig vil jeg løbende overveje nogle af de tanker og synspunkter, som optræder i de hidtil skrevne artikler og oversigtsværker. Endelig vil jeg inddrage ni af de 23 interviews, som jeg fra 2008 til 2010 har gennemført med hovedpersoner i Alexanderplatz-områdets nyere historie, herunder Hans Kollhoff, Daniel Libeskind og Michael Kny. I interviewene, som er blevet gennemført som led i et igangværende filmprojekt om idékonkurrencen i 1993, har jeg forsøgt at udbygge min indsigt i det daværende konkurrenceforløb. Dette har jeg gjort dels ved at interviewe daværende myndighedspersoner og jurydommere om konkurrencens planlægning og det udførte bedømmelsesarbejde, dels ved at bede Kollhoff, Libeskind og Kny om at redegøre udførligt for deres konkurrencebidrag samt for de forskellige til- og fravalg, de foretog under forslagenes udarbejdelse. I interviewene har jeg bestræbt mig på at inspirere aktørerne til at finde tilbage i de daværende ræsonnementer. Men jeg har også bedt dem om at redegøre for, hvordan de i dag betragter idékonkurrencen og det daværende arkitekturpolitiske klima i Berlin.¹⁷

At jeg blot beskæftiger mig med tre af de 14 konkurrenceforslag i bogen, sker alene af pladshensyn. Imidlertid er det mit indtryk, at jeg med de tre vinderforslag har udvalgt de bidrag, som bedst skaber basis for en ikke udtømmende, men dog fyldestgørende indføring i idékonkurrencen i 1993 og de heri indeholdte spørgsmål, konfliktpunkter og mulige erfaringer.